

ÜBEY b. Ka'b VE KUR'AN İLMİNDEKİ YERİ

Dr. M. Kemal ATİK*

Kur'an târihinde Übey b. Ka'b, gerek Hz. Peygamber devrinde olsun gerekse Hz. Peygamber'in âhirete irtihalinden sonra olsun, Kur'an ilimleri sahasında Medîne ekolünün önde gelen sahâbilerinden biri olarak bilinir. Medîne'de ilk vahiy kâtipliği yapan, Kur'an-ı ilk cem eden odur. Ayrıca, kendine has Kur'an nüshası olduğu ve bu nüshaya da Kunut duâlarını eklediği ve bazı hadisleri Kur'an metni olarak yazdığı gibi hakkında bir takım isnadlar bulunan Übey b. Ka'b'dır.

Biz bu çalışmamızda, Übey'in bu yönlerini incelemekle birlikte, onun Kur'an târihi konusunda kapalı kalmış bazı yönlerini ve âyetler üzerinde yaptığı tefsirlerden bazılarını zikredeceğiz. Ancak, bundan önce, ismini nesebini ve lakabını kısaca açıklayıp, sonra da müslüman olmadan önceki hayatı ve müslümanlığı kabul edişi hakkında kısa ve öz bilgi vereceğiz.

a) İsmi ve nesebi :

Kaynaklarda asıl ismi Übey b. Ka'b olarak geçer. Baba tarafından nesebi ise : İbnü Kays b. Ubeyd b. Zeyd b. Muâviye b. Amr b. Mâlik b. en-Neccârdır Annesinin adı Süheyl'dir. Ebû Talha'nın kız kardeşi olup bu da Neccâr kabilesindedir. Baba tarafından olan Amr b. Mâlik ile aynı nesebde Übey b. Ka'b ile birleşmektedir (1).

b) Künyesi :

Übey b. Ka'b'ın iki künyesi vardır. Birisi «Ebü'l-Münzir» dir.

(*) Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi

1. İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Gâbe, I, 49, el-Mektebetü'l-İslâmiye? Zehebî, Mâ'rife, I, 32, Mısır, 1969.

Bunu kendisine bizzat Rasûlullah vermiştir. Diğeri ise «Ebû't-Tufeyl» dir. Bunu da Hz. Ömer, Übey müslüman olduktan sonra dünyaya gelen Tufeyl adındaki oğluna nisbetle vermiştir (2).

c) Lakabı :

Übey b. Ka'b'ın, «Seyyidü'l-Kurrâ, Seyyidü'l-Müslimîn» ve «Seyyidü'l-Ensâr» olmak üzere üç lakabı vardır. Übey, bu lakabları müslüman olduktan sonra sahâbe arasındaki fazîleti ve Kur'an ilimlerine olan derin vukûfiyetinden dolayı almıştır (3)

d) Müslüman olmadan önceki hayatı :

Übey b. Ka'b'ın ne zaman doğduğu, islamdan önceki hayatı ve akidesinin ne olduğu hususunda kaynaklarda tam olarak bilgi bulmak mümkün değildir. Bu durum sadece Übey b. Ka'b'da değil, pekçok sahâbede de göze çarpmaktadır. Bu safhada onun hakkında bildiklerimiz, Medîneli' olması ve asıl bir âileye mensup oluşudur. (4). Ayrıca, ileride zikredileceği üzere, küçük yaşta okuma ve yazmayı öğrendiği, devamlı Tevrat ve İncil'i okumak sûretiyle zamanını değerlendirdiği kaynaklarda bildirilmektedir (5).

e) Müslümanlığı kabul edişi :

Übey b. Ka'b'ın müslümanlığı kabul etmesi, İslâmiyetin Mekte hudutlarını aşarak Medine havâlisine yayılmaya başladığı döneme rastlar. Bilindiği üzere Mekke'liler Peygamber'in risâletini henüz kabul etmedikleri bir dönemde Hz. Peygamber, bazı Medine'lilerle «Akabe» denilen yerde gizli görüşmelerde bulunmuştu. Önce altı kişi burada islâmiyeti kabul etmiş, sonra da on iki kişi Peygamberi fiilen himaye etmeyi taahhüt etmeksizin yine burada biat etmişlerdi. Bu olaydan bir sene sonra meydana gelen ikinci Akabe'de 70 Medine'li, Peygamberi gerekirse kılıç ile müdâfaa etmeğe yemin etmişlerdi (6). İşte Übey b. Ka'b da her iki akabeye iştirak etmiş ve burada müslüman olmuştur (7).

Übey b. Ka'b'ın müslüman oluşu ile bir başkasının müslüman olması arasında bir fark olduğu inancındayız. Şöyleki: Kaynak-

2. İbnü'l-Cezeri, Gayetü'n-Nihâye, I, 31, Mısır, 1933, Zehebî, Tezkire, I, 17, Haydarâbâd, 1936.
3. Bkz. a.g.e.
4. el-Münâvî, el-Kavâidü'd-Dürriyye, 45, Mısır, 1938.
5. Üsdü'l-Gâbe, I, 50, İbn Sad, Tabakât, II, 353-355, Beyrut, 1957.
6. İslam Ansiklopedisi, I, 231.
7. İbnü'l-Esir, Üsdü'l-Gâbe, I, 49.

lar, Übey'in müslüman olmadan önce Hıristiyanlarla Yahûdilerin mukaddes kitaplarını devamlı okuduğunu, hatta zamanının büyük bir kısmını bunları okumak ve tetkik etmekle geçirdiğini yazmaktadırlar (8). Bu durum, Übey'in Tevrat ve İncil'in muhtevalarını çok iyi bildiğini, bu iki dinin akîdeleri hakkında genel bir kanaate sahip olduğunu, böylece Yahûdiliği ve Hıristiyanlığı gâyet iyi tanıdığını göstermektedir. Ancak, Übey'in Tevrat ve İncil ile olan münasebetinden bu iki dinin inancını benimsemiş olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Aksine, söz konusu kitaplar içerisinde mevcut büyük farklılıkların ve karmaşık durumların yer alması Übey'i islâmı kabûle ve tetkike yöneltmiştir diyebiliriz. Çünkü Tevrat ve İncil'e bu derece âşina olan birinin yeni ve cihan şümûl bir din olan müslümanlıkla münasebet kurmaması, ilgilenmemesi mümkün değildir. Hatta Yahûdilik ve Hıristiyanlıkla İslam düşüncesi arasında doğrudan bir karşılaştırma yapmaması da imkansızdır. Şunu söylemek istiyoruz: Übey'in müslüman olması bir tesâdüfe bağlı değildir. İnancımız, Übey'in Hz. Muhammed'e gelen ilâhî mesajı tetkik ettikten ve Kitâbı Mukaddes ile mukâyese ettikten sonra müslüman olmasıdır.

f) Ailesi ve çocukları :

Übey b. Ka'b'ın âilesi «Ümmü't-Tufeyl» dir. Kendisi Rasûlullah'dan hadis rivâyetinde bulunmuştur. Bu haber bize, onun sadece müslüman olarak kalmadığı, aynı zamanda Rasûlullah'ın sohbetlerine ve ilim meclislerine katılarak feyz ve ilham aldığını göstermektedir.

Übey b. Ka'b'ın çocukları ise şunlardır: Muhammed, Abdullah, Rabî, Ümmü Ömer ve Tufeyl (Tufeyl, Hz. Peygamber hayatı iken dünyaya gelmiştir. Kur'an ve Hadis sahasında yetişmiş ve bu konularda rivâyetlerde bulunmuş, fazîlet sahibi biridir) (9).

g) Vefatı :

Übey b. Ka'b'ın vefat târihi hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. el-Heysem b. Adî'nin ifadesine göre, Medîne'de hicretin 19. yılında vefat etmiştir. el-Vâkıdî ile Muhammed b. Abdullah b. Numeyr, hicretin 22. senesinde Medîne'de vefat ettiğini söylemektedirler (10). İbnü'l-İmâd, «Şezerâtü'z-Zehab» adlı eserinde, ölüm târihini hem h. 19 olarak hem de h. 22

8. Tabakâtü İbn Sa'd, II, 353-355, 500.

9. Eşref Edip, Asrı Saâdet, IV, 328, İstanbul, 1964.

10. Tezkira, I, 17.

olarak göstermiştir (11). el-Kevâkibü'd-Dürriyye müellifi Abdur-raûf el-Münâvi ise O'nun ölümünü h. 30 olarak vermekte ve bu târihin de doğru olduğunu söylemektedir (A.g.e., 45, Kahire, 1035).

Übey b. Ka'b'ın vefat târihi hakkında bir hayli ihtilaf edilmiştir. Yukarıda verdiğimiz vefat tarihleri dışında onun ölüm tarihini h. 20, 23, 32 ve 33 olarak zikredenler de vardır. Ancak, kaynakların çoğu ölümünü h. 30 olarak kaydetmektedirler.

h) Übey b. Ka'b'ın Medîne'de ilk yazı bilenlerden biri olması:

Bilindiği üzere islâmiyetin zuhûrundan önce Araplar arasında hüküm süren yazı, Güneyde «Müsned» harfleri denilen harflerle, Kuzeyde hüküm süren ise «Nebat» harfleriyle yazı yazılıyordu. Hicaz bölgesi Arapları ise yazıyı, İslam dininin ortaya çıkışından kısa zaman önce, ticaret için gittikleri ülkelerden öğrenmişlerdi (12).

Araplardan yazıyı ilk kullanan kimseler Tay Kabîlesinden Merâmîr b. Mürra ile Eslem b. Cendere'dir. Kaynaklar, bunların kullandığı ilk yazının «el-Cezm» adıyla anılan bir yazı çeşidi olduğunu zikretmektedirler (13). Bu iki zâtın yazıyı, Anber şehri halından olan Bişr b. Abdülmelik Kindî'den öğrenmişlerdi. Bişr, bir ara Mekke'ye gelerek burada Ebû Süfyan b. Harb b. Ümeyye'nin kız kardeşi Sahba binti Harb b. Ümeyye ile evlenmiş, uzun müddet de burada kalmıştı (14).

Bu bilgiler bize Mekke'ye yazının İslâmiyetin ortaya çıkışından önce girdiğini göstermektedir. Bazı kaynaklar Mekke'de Hz. Peygamber zamanında yazı bilenlerin sayılarının yalnız 17 erkek ile birkaç kadın olduğunu yazmakta iseler de (15) bu rivâyetin pek sihhatli olduğunu söylemek mümkün değildir. Zira, sadece Peygamberimizin yukarıdaki sayının yarısına yakın vahiy kâtibi olduğu söylenmektedir. Aynı zamanda yazı yazmağa düşkün bulunan Mısırlılar gibi, bir ticaret merkezi olan Mekke'de de yazı yazmak için türlü türlü maddeler kullanılmış olması, yazı bilenle-

11. A.g.e., I, 31-32, Beyrut,?. Ma'rifetü'l-KÜRRA, I, 32-33, Çâyetü'n-Nihâye, I, 31-32.

12. Prof. Dr. Neşet Çağatay, İslam Öncesi Arap Târîhi, 141-142, Ank. 1982.

13. A. y., Bedreddin Yazır, Yazı ve Kalem Güzeli, I, 60, Ankara, 1972.

14. İslam Öncesi Arap Tarihi, 142.

15. İslam Ansiklopedisi, I, 499.

rin çokluğunu gösteren bir delil teşkil eder (16). Nitekim, Mekke'de sadece Kureyşten olup da yazı bilenler arasında, Hz. Ali, Ömer, Talha, Osman b. Sa'd, Yezid İbn Süfyan el-Alâî'l-Hadravî, Abdullah b. Sa'd, Cüheyym, Muâviye ve Ebû Süfyan'ın bulunması yukarıdaki iddianın doğruluğunu te'kid eder (17).

Mekke'de durum bu iken, Medîne'ye yazının nasıl geldiği ve nasıl yayıldığına dâir elimizde mevcut kaynaklarda bilgi bulmamız mümkün olmamıştır. Ancak, Medîne'lilerin yazıyı Mekke'den almış olabilecekleri gibi, hakikate çok yakın görünen, yazının Hıristiyanlar ve Yahûdiler tarafından götürülmüş olması ihtimalidir. Çünkü, Medîne'de çok eskiden beri Hıristiyan ve Yahûdi cemaatinin varlığı ve bunların da Süryânice okuyup yazdığı bilinmektedir (18).

Câhiliye devrinde Medîne'de Arap yazısını bilen Medîne'lilerin sayısı pek fazla değildi. Arap yazısını bilen bazı Yahudiler, Evs ve Hazreç kabilelerinden bazılarının çocuklarına Arap yazısını öğretmişlerdi ki bunların sayıları 13 kişi idi ve içlerinde Übey b. Ka'b'da bulunmaktaydı (19).

Görüldüğü üzere Übey b. Ka'b, daha küçük yaşta iken yazıyı öğrenmiş bulunuyordu. Nitekim, Übey'in Tevrat ve İncili okumasını bilmesi yukarıda söylenenlerin doğruluğunu göstermektedir. Ayrıca Übey'in sadece okumayı değil aynı zamanda yazmayı da çok iyi bildiğini şu olay bâriz bir şekilde göstermektedir: Hicretin vukûundan önce Hz. Peygambere, Medîne'ye hicret ettikleri takdirde Medîne'liler olarak ellerinden gelen bütün yardımı yapmaya hazır olduklarını bildiren ilk mektubu Übey b. Ka'b yazmış ve Hz. Peygambere göndermişti. Übey, Hz. Peygambere ilk mektubu yazmakla bilindiği gibi mektupların sonuna «bu mektubu falan oğlu falan yazdı» ibaresini ilk yazan olarak da bilinmektedir (20).

Übey b. Ka'b'ın yazı konusundaki mahareti dolayısıyla ki,

16. A. y, Asım Köksal, İslâm Tarihi, III, 142-143.
17. Corci Zeydan, Medeniyeti İslâmiye Târîhi, III, 1000, Mısır, 1957, İslam Ansiklopedisi, I, 499., Prof. Dr. Abdullah Draz. Kur'an'ın Anlaşılmasına doğru, 28, terc. Doç. Dr. Salih Akdemir, Emek Matbaası, 1983.
18. Medeniyeti İslamiye Tarihi, III, 1000, İslam Ansiklopedisi, I, 499.
19. Kaytânî, İslam Târîhi, IV, 142, Terc. H. Câhid, İstanbul, 1926.
20. İbn Abdî'l-Ber, el-İstiab fi ma'rifeti'l-Ashâb, I, 68, Mısır, 1939.

Hız. Peygamber, Medîne'ye hicretinde Übey'yi hem yazı bilgisindeki liyâkâtı hem de samimî ve üstün gayretinden dolayı vahiy kâtibi olarak görevlendirmişti. Übey bulunmadığı zaman, Hz. Peygamber, Zeyd b. Sâbit el-Ensârî'yi görevlendirirdi. Zeyd ile Übey, Kur'an âyetlerini muhtelif şahıslara gönderdiği mektûplarını, arâzî ihsânına dâir vesîkaları vesâireyi Rasûlullah'ın huzûrunda yazarlardı (21).

Ayrıca, Hz. Peygamberin Arap yarımadasının her tarafındaki idâre âmirlerine, emirlerini ulaştırabilmesi için yazıya ve yazışmaya çok önem verdiği muhakkaktır. Böylece bir takım müşkille- rin hallinde yazı ve yazışma önemli bir yer tutmaktaydı. Bundan başka, Kayser, Kistrâ, Mukavkis, Necâşî ve daha başkalarına İslâm Dinine davet maksadıyla yazdırılan mektuplarda yazı bilen sahâbeden yararlanılmaktaydı ki bunlardan biri de Übey b. Ka'b idi. Nitekim, O'nun Amman Meliki Cüfey'e yazdığı mektubun örneğini kaynaklar zikretmektedirler (22).

A) Kırâat İlimindeki Yeri

Hız. Peygamber'in Medîne'ye hicretinden sonra, burada kendisini Kur'an'a hizmete adayanların başında Übey b. Ka'b'ı görmekteyiz. O, nâzil olan Kur'an âyetlerini yazmakla kalmıyor, aynı zamanda Rasûlullah'ın Kur'an'ın tamamını ezberlemeleri yönündeki isteklerine de tâbî olarak nâzil olan âyetleri ezberliyor, ezberlediklerini de bizzat Hz. Peygamber'e dinletiyordu (23).

Sahâbeden pek azının Kur'an-ı ezbere bildiği bu devirde, Übey b. Ka'b, daha peygamber'in sağlığında Kur'an-ın tamamını hem hâfızasında hem de sâhifelerde toplamayı başarmış bulunuyordu. Bununlada kalmıyarak her yedi günde bir Kur'an-ı hatmediyordu (24).

Kur'an'a karşı duyduğu rağbet ve arzu, Übey'in faziletini artırmış, gerek Rasûlullah'ın gerekse sahabenin takdir ve iltifatlarına mazhar olmuştu. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.): «Ümmeti-

21. İslam Târîhi, IX, 171, Belâzürî, Fütûhu'l-Buldân, 458, Mısır, 1932.

22. M. Hamidullah, Hammam b. Münebbihin Hadis Mecmuası, XV, tero Ragıb İmamoglu, Ankara, 1966, İbn Hudeyde, el-Mısbâhu'l-Mudî, II, 254, Beyrut, 1985.

23. Süyûtî, el-İtkân, I, 165-166, Mısır, 1368.

24. Tabakâtü İbn Sa'd, II, 355, VII, 161, Beyrut, 1957, Zehebî, Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ, 280-288, Kahire, 1955, Dr. M. Sadık er-Râfî, Menâhic fi't-Tefsîr, 137, İskenderiye, 2.

min en iyi Kur'an okuyanı Übey» demiştir (25). Buhârî'nin Sahihinde naklettiği haberde ise Rasûlullah: «Kur'an-ı dört kişiden alınız» buyuruyor. Bunlar: Übey b. Ka'b, Abdullah b. Mesûd, Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe ve Muaz b. Cebel'dir (26).

Rasûlullah (s.a.v.), aralarında Übey b. Ka'b'ın da bulunduğu bir grubun sahabenin üstün meziyetlerini zikrederken şunları söylemiştir: «Ümmetimin ümmetine karşı en merhametlisi Ebû Bekirdir. Allah'ın dininde en sağlam ve kuvvetlisi Ömerdir. Ümmetimin en hayalîsi Osmandır. Helal ve Haramı en iyi bilen Muaz b. Cebeldir. En iyî ferâiz bilen Zeyd b. Sâbittir. En iyi Kur'an okuyanı Übey b. Ka'b'dır. Her ümmetin bir emini vardır. Benim ümmetimin emini de Ebû Übeyde b.el-Cerrah'dır (27).

Enes b. Mâlik'den rivâyet edilen şu haber, Übey'in eriştiği derecenin yüksekliğini göstermeye yeter kanatındeyim. Haber şudur: «Beyyine sûresi, nâzil olduğunda Rasûlullah Übey b. Ka'b'a: «Allah bana «Beyyine Sûresi» ni sana okumamı emretti» dedi. Übey: «Allah size benim ismimi de andı mı Ya Rasûlullah» diye sordu. Peygamberimiz: «Evet» dedi. Bunun üzerine Übey; Demek Rabbim katında anıldım» diyerek sevinçten ağladı (28).

Übey b. Ka'b'ın Kur'an ilmindeki yerini, Hz. Ömer'in Câbiyede irad ettiği bir hutbesinden de öğreniyoruz. Halife Ömer (r.a.) bu hutbesinde : «Kur'an'dan bir şey öğrenmek isteyen Übey b. Ka'b'a gelsin, ferâizden bir şey sormak isteyen, Zeyd'e gelsin, Fıkıhtan bir şey sormak isteyen Muaz b. Cebel'e gelsin, mal isteyen de bana gelsin. Çünkü Allah beni, malların hazinedârı ve bölüş-türücüsü kıldı» demiştir (29).

Muhammed b. Sa'd el-Kurazî anlatıyor: «Hz. Ömer bir gün sahâbiye rastladı. Bu zat, Tevbe Sûresinin 100. âyetini okuyordu. Hz. Ömer, adamın elini tuttu ve: «bu âyeti sana böyle kim okuttu» diye sordu. Adam «Übey b. Ka'b» dedi. Hz. Ömer, ayrılma beraberce Übey'e gideceğiz» dedi. Übey'e vardıklarında Hz. Ömer

25. Zehebî, a.g.e., İbn Atıyye, Mukaddimetân, 50, Neşir, Arthur Jeffery, Mısır, 1954.

26. A.g.e., IV, 228, İstanbul, 1979.

27. İbnü'l-Esîr, Üsdü'l-Gâbe, I, 49-50, el-Mektebetü'l-İslâmiye, İbn Hudeyde, el-Mishâhu'l-Mudî, I, 72, Beyrut, 1985.

28. Buhârî, IV, 228, İst. 1979, Üdü'l-Gâbe, I, 49, el-İstiâb, I, 67.

29. Siyeru Âlâmi'n-Nübelâ, I, 283.

Übey'e: «Bu âyeti şu şekilde bu adama sen mi öğrettin» dedi. Übey de «evet» dedi. Hz. Ömer, «Rasûlullah'dan böyle okuduğunu işittin mi» dedi. Übey de «evet» cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer, Übey'i tasdik ederek şunları söyledi : «Bizden sonra hiç kimse Übey'in eriştiği yüksek dereceye ulaşamayacaktır» (30).

Bir başka haberde ise şöyle anlatılmaktadır: «Bir gün Übey b. Ka'b, Hz. Ömer'in de bulunduğu bir mecliste Kur'an'dan bir âyet okumuştur. Hz. Ömer, : «Bu âyet böyle değildir, sen yanlış okuyorsun» diye Übey'e itiraz etmişti. Übey ise: Hz. Ömer'e: «Ben bu âyeti, sen Bâkî'de alım satımla uğraşırken Peygamber'den böyle işittim. Sen Peygamber'den bu âyetin nasıl okunacağını dinlememişsin» dedi. Hz. Ömer de: «Sen doğru söylüyorsun, doğruyu söyleyip söylemeyeceğini denemek istedim. Hakkı söylemeyen ve yanında hak söylenemiyen emir sâhibinde hayır yoktur» dedi. (31).

İbn Adî ve Ebû Miclez'den rivayet edilen bir haber de şu şekilde anlatılmaktadır: «Übay b. Ka'b, Mâide Sûresinin 107. âyetini Hz. Ömerin bulunduğu bir yerde okuduğunda, Hz. Ömer, Übey'e: «Sen bu âyeti yanlış okudun» dedi. Übey, Hz. Ömer'e: «Ben doğru okuyorum, sen yanlış okuyorsun» cevabını verdi. Orada hazır bulunanlardan biri Übey'e: «Sen Emîru'l-Mü'mini'e nasıl yanlış okuyorsun, diyorsun» dedi. Übey b. Ka'b'da ona: «Ben Emîru'l-mü'minin'e senden daha çok saygı duyarım, fakat ben, Allah'ın kitabı doğru okunsun diye Hz. Ömer'e sen yanlış okuyorsun, dedim, diye cevap verdi. Hz. Ömer: «Übey doğru söylüyor» dedi (32).

Kur'an kırâatı konusunda zaman zaman Übey b. Ka'b'ın kırâatına karşı çıkan Hz. Ömer, her defasında da Übey'in doğruluğunu kabul etmiş, Kur'an ilmi konusunda onun otoritesini, bilgisinin derinliğini tasdik etmiştir. Hatta Hz. Ömer, Übey için; müslümanların efendisi anlamına gelen» seyyidü'l-Müslümîn» ünvanı ile, Kurrâların efendisi manasına gelen» seyyidü'l-Kurrâ» lakabını vermiştir (33).

30. İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm, IV, 142, İst, 1985.

31. Kenzü'l-Ummâl, VII, 2.

32. A.g.e.,

33. Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahâbe, I, 49.

Kur'an ilmindeki üstünlüğü ve otoritesi sayesinde gerek Hz. Peygamber gerekse sahâbe tarafından verilen yüksek ve şerefli ünvanlar, Übey'in Rasûlullah ve müslümanlar arasındaki hâiz olduğu derecenin çok büyük olduğunu göstermeye yeter inancındayım.

a) Kur'an öğretmenliği

Rasûlullah'ın zamanında ashâbın kalblerinde hâkim olan şey, Kur'an-ı okumak, anlamak ve onunla amel etmektir. Gece gündüz kıldıkları namazlarında Kur'an-ı okumak için durmadan kendi aralarında okuyup dinliyorlardı (34). Rasûlullah ise bu safhada ashâbına yardımcı oluyor ve onları buna teşvik ediyordu. Hatta Allah'ın kitabını en iyi bilenleri diğerlerine öğretmen tayin ediyordu. Bir kişi hicret ettiğinde Hz. Peygamber bu şahsı Kur'an-ı iyi bilen birinin yanına gönderiyordu. Mescidi Nebî Kur'an okuyanlarla dolup taşıyordu. Hatta burada Kur'an okuyanların sesleri büyük bir gürültü halinde çıkıyordu Bunun için Rasûlullah (s.a.v.) birbirlerinin yanılmalarına sebep olur düşüncesiyle seslerini kısmalarını emretmişti (35).

İşte burada Kur'an okutmakla ve ders vermekle meşhur olan sahâbeden biri de Übey b. Ka'b'dır. Rasûlullah onu Suffe ehline ve Mescidi Nebîye Kur'an-ı öğretmekle görevlendirmişti (36). Aralarında Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Abbas'ın bulunduğu birçok sahâbenin Übey b. Ka'b'dan Kur'an tahsil ettiğini görmekteyiz. (37).

Übey b. Ka'b, Kur'an öğretmenliği görevini hayatının sonuna kadar devam ettirmiş ve ilim öğretmeyi kendisine büyük bir vazife telakkî etmişti. Öğrencileri ise etrafında halkalar oluşturarak ondan istifade etmişlerdi (38).

Übey, Kur'an-ı öğretmesine karşılık her hangi bir maddî karşılık da almamakta idi. Bir defasında Tufeyl b. Amr'a Kur'an-ı öğretmiş, Tufeyl de Übey'e bir yay hediye etmişti. Übey, yayı omuzuna asıp Rasûlullah'ın yanına gitti. Rasûlullah, «sana bu yayı

34. Dr. S. Sâlih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, 57, Terc. M.S. Şimşek, Konya, 2.

35. Zerkânî, *Menâhîlü'l-İrfân*, I, 234, 313, Kahire, 1954, Dr. S. Sâlih, a.g.e.

36. *Tabakâtü İbn Sa'd*, II, 352, el-İtkân, I, 125.

37. Dr. Subhi Salih, a.g.e., 65, Şam 1962.

38. *Tabakâtü İbn Sa'd*, III, 500-502.

kim verdi ey Übey» diye sordu. Übey; «Tufeyl b. Amr'a Kur'an okuttum, o da bana bunu hediye etti» dedi. Hz. Peygamber: «Sen onu omuzuna asıyorsun ama, o Cehennemden bir parçadır» buyurdu. Übey, Ya Rasûlallah, «Biz onların yemeğini de yiyoruz, öyleyse o bize haramdır,» dedi. Hz. Peygamber: «Aile ve efradı için yapılan yemekte sen de hazır bulunursan, onu yemende bir sakınca yoktur. Fakat senin için özel hazırlanan yemeği yersen, onu, gördüğün dinî hizmet karşılığında yemiş olursun» cevabını verdi (39).

Übey b. Ka'b, ömrünün son günlerini yaşadığı sıralarda bile Kur'an öğretmenliği görevini devam ettirmekten geri kalmamıştır. Iraklı bir öğrencinin, onun öğretmekten kaçındığını sanarak sitem etmesine dayanamayıp üzülen Übey, şöyle demiştir: «Ya-rabbi, sana söz veriyorum, eğer bana cuma gününe kadar ömür verirsen Rasûlullah'dan öğrendiklerimi hiç bir tenkidcinin tenkidinden çekinmeden insanlara öğreteceğim» Onun bu duası kabul olmalıdır ki cuma günü de Hakkın rahmetine kavuşmuştur. (40).

b) Übey'in kırâatındaki farklılıklar ve sebepleri

Übey'in kırâatındahi farklı okuyuşlara ve ona isnad edilen rivayetlere geçmeden önce, konunun daha iyi anlaşılması için önce kırâat farklılıklarının çıkış sebeplerini kısaca izah etmemiz yerinde olur kanaatimdeyim.

Bilindiği üzere, Kur'an'ın iniş sebebi, müslümanları hem inanç ve düşüncelerinde hem de ahlâkî münasebetlerinde olgunlaştırmak ve kemâle erdirmektir. Onun ana hedefi insandır, insanı her yönüyle yüceltmektir. Hz. Peygamber, Kur'an'ın bu hedefini gerçekleştirmek için risâleti boyunca durmadan çalışmış, Allah'ın kelâmını Cebrâil'den duyup öğrendiği şekilde okumuş, anlaşılması için âyetlerini tefsir etmiştir. Ancak Hz. Peygamber, Kur'an-ı Cebrâilden öğrendiği şekilde ashabına öğretmenin çok zor olacağını ve hatta mümkün olmayacağını çok geçmeden anlamış bulunuyordu. Çünkü Arapça birbirinden farklı lehçe ve şiveleri ihtiva eden bir dil idi. Bu dilin lehçeleri arasında Kureys lehçesinin ayrı bir özelliği vardı. Hatta bâriz bir üstünlüğü de mevcuttu. Kur'an ise, Hz. Peygamber'e aslında mensub olduğu kabîle-

39. Kenzü'l-Ummâl, I, 231.

40. Tabakâtü İbn Sa'd, III, 500-502.

nin yani Kureyş lehçesiyle inmişti (41). Çünkü Kureyş lehçesi Araplar arasında dil yönünden en önde geleni idi. Kureyşten olmayan şairler bile her zaman bu kabîlenin lehçesini şiirlerinde kullanmak için özen gösterirlerdi. Ancak Araplar arasında mevcut çeşitli kabîlelerin ve çeşitli lehçelerin bulunması, dillerindeki kelimelerin kök anlamlarında ve telaffuzunda farklı bir takım ayrılıkların mevcudiyeti Arap dilinde çeşitli lehçelerin doğmasına sebep olmuştu. Arap kabîleleri hiç bir zaman ortak bir lehçede birleşmedikleri gibi kelime yapısı da tek bir esasa göre bina edilmemişti. Kelimeler, aynı kültüre aynı ırka mensub olan Araplar arasında farklı idi ve değişik çağrışımlara sahibdi (42). Bir kabîle, haber verdi anlamına gelen «ENBEE» kelimesini kullanırken diğer bir kabîle aynı anlama gelen «AHBERA» lafzını kullanıyordu. «MELİK» kelimesini bir kabîle hizmetçisi, bineği ve karısı olan kişiye izafe ederken, bir başka kabîle aynı kelimeyi sultan, hüküm, siyaset anlamında kullanıyordu (43).

Temim ve Esed kabîleleri, vakıf halinde muhâtaba kâfına «şın» harfini ekleyerek «raeytükiş» olarak, bir başka kabîle ise «şın» harfi yerine «sin»'i koyarak «raeytükiş» şeklinde telaffuz ediyorlardı. Temim, Kays ve Esed kabîleleri «hemze» yi bazan «ayn» olarak okuyorlar, «es'adî» diyecekleri yerde «es'edî» diyorlardı. Benî Tay kabîlesi ise aynı şeklide «da'nî» söyleyecekleri yerde «de'nî» diye konuşuyorlardı. Benî Sakîf kabîlesi ise, el-Huzeyl Kabîlesinin yaptığı gibi «hatta» demesi gerekirken «attâ» diyorlardı. Bazı kabîleler, sonu elif ile biten kelimelerde imâle yapıyorlardı. Hicazlılar ise aynı kelimeyi fetha ile okuyorlardı. Huzeyl, Kays, Ezd ve Yesrib'deki ensâr, «a'tâ» yı «entâ» şeklinde «ayn» harfini «nûn»'a tebdil ederek okuyorlardı (44). «Helümme» kelimesini bazı kabîleler «gel» anlamında söylerken, bazıları da aynı anlama gelen «akbil» ve «teâli» kelimelerini kullanıyorlardı (45).

Kabîleler arasında ses tonlarında ve edâ şekillerinde de bir takım farklılıklar vardı. Kimi harfleri idğam ediyor, kimi izhar,

41. Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an, I, 23, Bulak, 1326.

42. Ahmed Ebü'l-Fadl, Mekke fi Asrı mâ Kable'l-İslâm, 172-178, Suûdi Arabistan, 1981, Prof. Dr. İzutsu, Kur'anda dîni ve Ahlâki Kavramlar, 12-16, Terc. S. Ayaz, İstanbul, ?.

43. Doç. Dr. Suat Yıldırım, Hz. Peygamberimizin Tefsiri, 123, İst. 1983.

44. Ahmed Ebü'l-Fadl, Mekke fi Asrı mâ Kable'l-İslâm, 171-172, Suûdi Arabistan, 1981, İbnü'l-Cezerî, en-Neşr, I, 22, 23, Dimesk, 1345.

kimi ihfâ yapıyor kimi de yapmıyor; kimi harfleri kalın okuyor, kimi ince, kimi med ediyor, kimi de kasrediyordu (45):

Bütün bu farklılıklar, insanlara zor geliyor ve hatta bundan da kurtulmak istiyorlardı. Bu durumu çok iyi bilen Rasûlullah, Kur'an'ın bazı kabilelerin lehçeleri ile de okunmasını istiyor ve bu arzusunun gerçekleşmesi için de Allah'a niyaz ediyordu. Nitekim, Medîne yakınında Ahcâru'l-Mirâ denilen yerde Cebrâil'e mü-lâki olduğunda Rasûlullah bu arzusunu şöyle dile getiriyordu: »Ey Cibril, ben ümmî bir topluma gönderildim. Onların bazıları kadın ve yaşlıdırlar. Bir kısmı köle ve câriyedir. Bir kısmı ömründe hiç okuyup yazmamış insanlardır. Kur'an-ı okuma konusunda Rabbinden kolaylaştırmasını istiyorum.» Bunun üzerine Cebrâil Peygamberimize: «Yâ Muhammed, Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir. Bundan hangisi kolayınıza giderse onu okuyunuz» (46) cevabını vermek sûretiyle istenilen kolaylığın Allah tarafından müsaade edildiğini Hz. Peygambere haber veriyordu. Bu durum, Kur'an'ın Araplar arasında süratle yayılmasına imkan vermiş, gerek şahsî gerekse sosyal birçok alanda meydana getirdiği inkılabı dil alanında da gerçekleştirerek birleştirici ve bütünleştirici bir özellik arzemiştir.

Kur'an tilâvetine getirilen kolaylığın, islâmiyetin Mekke dışına taşmaya başladığı ve muhtelif kabilelerin islâmiyeti kabul ettikleri bir döneme rastlamaktadır. İslâmiyet bir taraftan hızla yayılırken, diğer taraftan da Kur'an-ı öğrenme ve öğretme işi de o nisbette artıyordu. Kur'an-ı öğrenme ve öğretme görevi kendilerine tevcih edilen sahabe, Kur'an-ı-Rasûlullah» dan alış şekilleri de farklı idi. Bir kısmı bir kırâatı öğrenirken, diğer bir kısmı da birden fazla kırâat şekillerini öğreniyorlardı (47):

İşte bu şekilde Rasûlullah'dan Kur'an-ı öğrenenlerden biri de Übey b. Ka'b'dir. Aslında Übey b. Ka'b, önceleri bu duruma karşı çıkmıştı. Hatta bu konuda şek ve şüpheyeye düştüğü görülmüştür. Nitekim O, bu hususta şunları söylemektedir: «Bir gün mescide girip namaz kıldım. Namazdan sonra da» «Nahil» sûresini okudum. Sonra başka biri geldi ve aynı sûreyi benim okuduğumdan başka bir kırâatte okudu. Daha sonra bir başka adam içeri girdi,

45. a.y., Mustafa Sâdık er-Râfi, 'I'câzü'l-Kur'an, 62-66, Beyrut, 1973.

46. İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, XIII, 446, Kahire, 1348.

47. Zerkânî, Menâhilü'l-İrfân, I, 406, Mısır, 1372.

o da' aynı sûreyi her ikimizin okuduğundan farklı okudu. Bu sırada nefsimi câhiliye döneminden daha fazla şek ve yalanlama girdi. Bunun üzerine her iki adamında ellerinden tutarak doğruca Rasûlullahın yanına götürdüm ve Yâ Rasûlallah, «Nahil» sûresini bu iki zâta okutunuz dedim. Adamlardan biri sûreyi okudu. Rasûlullah, doğru okudun dedi. Sonra diğer adam okudu, ona da «doğru okudun» dedi. Bu durumda kalbime tekrar câhiliye döneminden daha şiddetli şüphe ve tekzib girdi. Tam bu sırada Rasûlullah, göğsüme eliyle vurarak: «Allah senden Şeytanı uzaklaştırın ve seni şüpheye düşmekten korusun» dedi. Bunun üzerine vücûdumu bir ter kapladı. Sonra Allah'ın Rasûlü: «Ey Übey, Cibril bana Kur'an-ı tek harf (kırâat) üzere okumamızı söyledi. Ben de ümmetimin buna gücü yetmeyeceğini ve bu ruhsatın artırılmasını istedim. Bunun üzerine Melek yedi harf üzere oku dedi» (48). Rasûlullah, bununla Kur'an kırâatında bir kolaylık sağlandığını, yedi harften herbirinin doğru olduğunu, hatta azab âyeti rahmet âyetine, ranmet âyeti azab âyetine karıştırılmadığı müddetçe her okuyuşunun şâfi ve kâfi olduğunu ashâbına anlatıyordu (49). Bununla birlikte Hz. Peygamber, kırâat konusunda müslümanların ihtilafa düşmemelerini, nasıl öğrendilerse öylece okumalarını irtiyordu (50).

Sahabenin bir kısmı Kur'an-ı Kureyş lehçesine göre okuturken bir kısmı da başka bir lehçe ile okutuyorlardı. Kanaatimizce Kureyş lehçesi dışında okutanlar Mekke'de olmayanlardı. Çünkü Kureyş lehçesi o devirde daha çok Mekke'de hüküm sürmekteydi. Medîneli olan Übey b. Ka'b'ın kırâatı ile Mekke'lilerin kırâatleri arasında zaman zaman meydana gelen ihtilaflar bu kanaatimizi doğrulamaktadır.

Yukarıda sebeplerini zikrettiğimiz nedenler yüzünden meydana gelen kırâat farklılıkları daha sonra bu sahada meşhur olan şahıslara izâfe edilmeye başladı. «Übey b. Ka'b'ın Kırâatı, Abdullah b. Mesu'd'un Kırâatı Zeyd b. Sâbit'in Kırâatı» ve «Ebû Müse'l-Eş'ari'nin Kırâatı» gibi (51). Bu durum Mekke ve Medîne'de olmakla kalmıyor, bu iki beldenin dışına da taşarak anılan şahıs-

48. Taberî, Câmiu'l-Beyân, I, 37, Kahire, 1954.

49. Ebû Dâvud, II, 102, Kahire, 1950.

50. Beyhakî, Şa'bü'l-İman, I, 372, yazma, Köprülü, Kütüphanesi, No. 1123, Ahmed b. Hanbel, IV, 169, Kahire, 1313.

51. en-Neşr, I, 52, el-İtkan, I, 85, Mısır, 1355.

ların kırâatları her tarafa yayılıyordu. Nitekim Şamlılar Übey b. Ka'b'ın, Kûfeliler, Abdullah b. Mes'ud'un, Basralılar, Ebû Müse'l-Es'ari'nin, Sûriyeliler ise, Mikdad b. el-Esved'in Kırâatlarını benimsiyorlardı (52). Bununla da kalmıyor, her bölge kendi imamlarının Kırâatlarının doğruluğunu da savunuyorlardı. Hatta o derece ileri gitmişlerdi ki, her bölge halkı kendileri gibi okumayanları tekfir edecek bir duruma da gelmişlerdi (53). Müslümanlara bir kolaylık olsun amacı ile getirilen bu ruhsat, birbirlerini tekfir edecek ölçüde büyümesi Halife Hz. Osman'ın müdahalesini gerektirmiş ve müslümanları tek bir kırâatta cem etmek için yeniden bir komisyon kurarak Kur'an kırâatındaki ittifakı sağlamasına (sebeb) olmuştu (54).

c) Übey b. Ka'b'ın Kur'an-ın İlk Tedvinindeki Görevi

Hiz. Peygamber vefat ettiğinde, Kur'an sâhifeleri mushaf halinde bir araya getirilmemiştir. Bunun sebebini de vahyin devam etmesiydi. Bu nedenle de mushaf haline getirilmesi mümkün olmamıştı. Kur'an'ın cem edilmesi işi, Halife Hz. Ebû Bekir zamanında gerçekleşti. Şöyleki: Hz. Ebû Bekir, ilk önce kendisinde yazılı Kur'an metni bulunan şahısların ellerindeki Kur'an nüshalarını bu iş için görevli Zeyd b. Sâbit'e, Mescid-i Nebî'ye getirmelerini ilân etti. Nüshalarda aranan şartlar ise: «Hz. Peygamber zamanında yazılmış olması, Onun huzûrunda okunması ve böylece kontrolden geçmiş olması gerekiyordu (55).

Kur'an'ın cem'inde Zeyd b. Sâbit'in yardımcılarının bulunup bulunmadığı hususunda, kaynaklarda bilgi verilmemektedir. Kaynaklar, Zeyd b. Sâbitin Hz. Ebû Bekir tarafından huzûra çağırıldığını ve kendisine: «Sen genç ve akıllı bir kişisin, seni itham edecek bir söz de yoktur» diyerek bu iş için görevlendirdiğini zikretmektedirler (56). Prof. Dr. Muhammed Hamîdullah, «Hz. Ebû Bekir, Kur'an-ı cem etme görevini Zeyd b. Sâbit'e teklif ettiğinde, Hz. Ömer'in de kendisine yardımcı olması şartıyla Zeydin bu görevi kabul ettiğini yazmaktadır (57).

52. Menâhi, I, 248, Aynî, Ümdetü'l-Kârî, IX, 306, İst. 1308.

53. Fethu'l-Bârî, IX, 14, Tefsiru't-Taberî, I, 26, Mısır, 1373.

54. ed-Dânî, el-Muknî, 119-120, Dimeşk, 1359, Zerkeşi, el-Burhan, I, 235, Mısır, 1376.

55. el-İtkan, I, 60, Menâhil, I, 24.

56. Prof. Dr. İscerrahoğlu, Tefsir Usûlü, 70, Ank. 1979.

57. Kur'an Târihi, 23, terc. Saîd Mutlu, İstanbul, 1965.

Bizim burada üzerinde durmak istediğimiz husus şudur: «Kur'an ilimleri sahasında ve imlasında sahabenin önde gelenlerinden biri olan, fazilet ve doğruluğu herkes tarafından kabul edilen Übey b. Ka'b'ın Kur'an'ın cem-i gibi çok önemli bir komisyonda bulunmaması Kur'an Târihi ve Kırâatı üzerinde çalışmaya başladığım günden beri zihnimi meşgul etmiştir. Bilindiği üzere, Hz. Peygamberin: «Benden sonra Kur'an-ı dört kişiden alınız» emri vardır (58). Bunlardan biri de Übey b. Ka'b'dır. Daha önce de zikredildiği gibi Medîne'de ilk vahiy kâtibi Übey'dir. Kur'an-ı baştan sona kadar ezberleyip bizzat Rasûlullah'a dinleten de O'dur. Ayrıca kaynaklar Hz. Peygamberin ilminin Abdullah b. Mes'ud, Ali, Ömer, Zeyd b. Sâbit, Ebû'd-Derdâ ve Übey b. Ka'b da son bulduğunu yazmaktadırlar (59) Ayrıca Şa'bî'nin (ö. 103/721) ve Zeyd b. Sâbit'in (ö. 45/665) kendi görüşlerini, sırayla Hz. Ömer, Ali ve Übey b. Ka'b'ın görüşleri nâmına terk ederlerdi (60) denilmektedir.

Kur'an ilmindeki üstünlüğü ve liyâkatı Rasûlullah (s.a.v.) ve ashâbı tarafından kabul edilen, Medîne ekolünün temsilcisi olarak bilinen Übey b. Ka'b'ın Kur'an'ın ceminde bulunmadığını ve bilgisine baş vurulmadığını söyleyebilirmiyiz? Bize göre bu mümkün değildir. Nitekim, bu konuda Ahmed b. Hanbel'in Müsnedinde şu haberi bulmaktayız: «Kur'an, Hz. Ebû Bekrin hilâfeti döneminde üç mushaf olarak cem olunmuştu. Ashabden bazıları yazıyor, Übey b. Ka'b da onlara imla ettiriyordu. «Berâe» sûresinin: «Sümme'n-sarafû sarafallâhu kulûbehum biennehum kavmün lâ yehkahûn» âyetine gelindiğine, sûrenin bu âyetle son bulunduğu zannolunmuştu. Bunun üzerine Übey b. Ka'b: «Onlara Rasûlullah bana bu âyetten sonra iki âyet daha okuttu. Bunlar: «le kadcâekum Rasûlün min enfusikum.» ile «ve huve Rabbul Arşil-Azîm» âyetleridir, dedi. Sonra da bunları yazdırarak: «Kur'an-dan en son nâzil olan âyetler bunlardır» dedi (61).

Gerek Kur'an târihi üzerinde yazılmış eserler olsun gerekse pekçok tefsir kitaplarında olsun yukarıda zikrettiğimiz haber şu şekilde ifade edilmektedir: «Zeyd b. Sâbit, Kur'an-ı cem ettikten

58. Sahîhu'l-Buhârî, VI, 102, İst. 1315.

59. İbnu's-Salah, Ulumi'l-Hadis, 261, Halep, 1966, Zehebi Siyeru Alâmi'n-Nübelâ, I, 352-353, Kahire, 1956.

60. H. Kahraman, İslam H. İctihad, 207, Ank. 1975.

61. Müsnedi Ahmed b. Hanbel, V, 134, Beyrut.?. İtkan, I, 61, Beyrut, 1973.

sonra, tashihi gereken yer olup olmadığını görmek için Kur'an-ı başından sonuna kadar okuduğundan «Berâe» süresinin son iki âyetinin eksik olduğunu anladı, bunun için ashâbın bilgisine başvurdu, ve sâdece Huzeymetü'l-Ensâri'nin yanında buldu (62).

Görüldüğü üzere, kaynaklar bu konuda birbirlerinden farklı bilgiler vermektedirler. O halde, bu iki farklı rivayetten hangisi daha sikadır? Yaygın olan rivâyet ikinci haberdir. Ama bu birinci haberin sağlam olmadığı anlamına gelmez. Nitekim Zehêbî, Übeyden rivâyet edilen hadisin Buhârî ve Müslimin şartlarına uygun olduğunu söylemektedir (62). Durum böyle olunca, Zeyd b. Sâbitin Tevbe sûresinin son iki âyetini başka kimsede bulamayıp sadece Ebû Huzeymede bulunduğunu ve bu zâtı da iki şahid yerine kabul ettiğini söyleyerek, öbür taraftan mezkur âyetleri Übey b. Ka'b ve diğer birçok sahabe tarafından bilinmesini göz ardı etmek haksızlık olur ve hatta bir takım şüphelere sebep olur kanatındeyim. Daha önce de söylediğimiz üzere, Kur'an'ın cem-i gibi en önemli bir iş de Übey'ın bulunmaması mümkün görünmemektedir. Hatta, ashâbın ileri gelenlerinin de bu yüce görevde bulunmuş olmaları muhakkaktır. Nitekim, Ömer Nasûhi Bilmen, Mes-cidü'n-Nebî'de Kur'an-ı toplamak için bir komisyonun kurulduğunu ve bu komisyonda, Hz. Ömer, Osman, Ali! Übey b. Ka'bı İbn Mes'ud, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. ez-Zübeyr, Abdullah b. Saïd, Talha, Sa'd, Huzeyfe, Amr b. el-Âs, Ebû Hüreyre, Hâlid b. Velîd, Abû Müse'l-Eş'arî, Ebû Zeyd ve Ebu'd-Derdâ'nın bulunduğunu söylemektedir (63).

Übey b. Ka'b, Kur'an'ın ilk ceminde bulunduğu gibi, Halife Hz. Osman tarafından hicretin 25. senesinde Kur'an-ı istinsah ettirmek için kurulan komisyonda da bulunmuştur. Bu hususta kaynaklarda vârid olan haberler şöyledir: «Hz. Osman döneminde kırâat ihtilafları baş gösterdiğinde-sebeblerini daha önce zikretmiştik- Hz. Osman, bütün müslümanları bir metin üzerinde cem etmek ve Kur'an üzerinde ittifak etmelerini sağlamak için Kureys ile Ensardan meydana gelen 12 kişiyi görevlendirmişti. Übey, Kur'an-ı okumuş, Zeyd b. Sâbit de onu yazmıştı (64). «Kitâbü'l-Mesâhif» müellifi Sicistânî (316/928): «Gerçekten de Hz. Osman mushafları istinsah ettirmek istediği zaman, Kureyslilerden ve

62. Ahmed b. Hanbel, Fethu'r-Rabbânî ve Bülûğu'l-Emânî, XVIII, 33 Mısır, Dr. İsmail Karaçam, Kur'an-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâatı, 201, İst. 1981.

63. Tefsir Târih, 12, Ank. 1955.

64. Kenzu'l-Ummâl, I, 282-283, Fethu'l-Bârî, IX, 16.

Ensardan, içlerinde Übey b. Ka'b' ile Zeyd b. Sâbit'in de bulunduğu on iki kişilik bir danışma heyeti toplamıştı» demektedir (65). Ebû Dâvudun bu iddiasını müsteşrik Blachere tenkid etmektedir. Blachere göre Hz. Osman'ın komisyonu h. 30 yılında kurulmuştur. Übey'yin ise en az iki yıl önce öldüğünü söylemektedir (66).

Blachere'in burada tarihî bir yanlışlığı içinde olduğunu söylememiz mümkündür. Çünkü İbn Hacer, mushafların istinsah tarihinin h. 25 yılında olduğunu iddia etmekte, kendi devrinde ise istinsah işinin h. 30 yılında yapıldığını söyleyen birinin bulunduğuna dikkat çekerek, o kişinin gaflete düştüğünü söylemektedir (67). Müsteşrik Blachere'nin iddia ettiği tarih, İbn Hacer zamanında gaflete düşenin verdiği tarih olsa gerektir.

Aynı, Hz. Osman'ın Kur'an'ın istinsahı için görevlendirdiği şahısların ismini zikrederken, Mâlik b. Ebî Amir, Kesîr b. Eflah, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Abbas ile birlikte Übey b. Ka'b'ın da bulunduğuna dikkat çekmektedir (68). Muhammed b. Şîrîr de aynı şekilde Hz. Osman'ın Kur'an'ın istinsahı için Kureys ve Ensardan 12 kişiyi görevlendirdiğini, bunlar içerisinde Übey, b. Ka'b'ın da bulunduğunu iddia etmektedir (69).

Yukarıda verdiğimiz bilgiler bize, Übey b. Ka'b'ın Kur'an'ın ilk tedvininde ve son istinsahında görev başında olduğunu, hatta bizzat Kur'an âyetlerini yazdığını göstermektedir. Binâenaleyh bazı müsteşriklerin zihinleri bulandırmak amacıyla, Kur'an'ın ceminde Übey b. Ka'b'ın alınmadığına dâir bir takım fikirler serdetmeleri ve müslümanları Übey'yin kırâatına önem vermemekle suçlamaları doğru değildir, gerçekle ilgisi yoktur.

d) Übey b. Ka'b'ın Kur'an nüshasında olduğu söylenen süre ve âyetler

Kaynaklar, Hz. Osman'ın Kur'an-ı istinsahından önce, Übey b. Ka'b, Abdullah s. Mes'ud, Ebû Müse'l-Eş'arî ve Mikdâd b. Amr'ın kendilerine has ayrı ve husûsi mushaflar tertib ettiklerini yazmaktadırlar (70). Kur'an. târihi üzerindeki çalışmaları ile

65. A.g.e., 26, Mısır, 1936, Neşr, Arthur Jeffery.

66. Introduction au Coran, 53, Paris, 1947.

67. el-İtkan, I, 102.

68. Fethu'l-Bârî, IX, 15.

69. Tabakâtü'l-Kübra, III, 63, Leydin, 1321.

70. Kur'an Târihi, 35, Fono Matbaası, 1970, Çev. Muammer Düzler.

meşhur olan müsteşrik Nöldeke ile Schwlly bu konuda şunları yazmaktadırlar: «Hz. Muhammed'in vefatı ile Hz. Osman'ın mehtin işlenmesi arasında geçen 20 yıl gibi kısa bir zamanda Hafsa'nın suhufu dışında dört derleme daha ortaya konmuştur. Bu derlemeler için kimse kimseyi görevlendirmiş değildir... Dört ünlü derlemenin sahipleri şunlardır. Übey b. Ka'b, Abdullah b. Mes'ud, Ebû Mûse'l-Eş'arî ve Mikdad b. Esved» (71).

Übey b. Ka'b'a ve diğer sahâbeye âit olduğu söylenen mushafların, mevcut imam mushaftan ayrı olduğunu söylememiz mümkün değildir. Öyle olsaydı Übey'yi tertib ettiği mushaf ile Hz. Osman'ın cem ettiği Kur'an arasında bir fark olurdu. Halbuki kaynaklar her iki nüshanın da aynı olduğunu yazmaktadırlar (72). Kanaatimizce, Übey'ye âit olduğu söylenen nüsha İmam Mushaftan istinsah edilerek tertip edilmiş olmalıdır. Nitekim Prof. Dr. Nöldeke, «Übey Kur'an'ında İmam Mushaf'ın bütün sûreleri vardı» demektedir. Hatta Nöldeke, Übey b. Ka'b'ın mushafının bugün elimizde bulunan mushafların aynı olduğunu iddia etmektedir (73).

Durum bu olmakla birlikte bir takım kaynaklar, Übey'in mushafındaki sûrelerin sıralanışının İmam Mushaf ile aynı olmadığını, yani, Übey nüshasındaki sûrelerin dizilişinin değişik olduğunu, uzun sûrelerden kısa sûrelere doğru gittikçe azalan bir uzunluk sırasına göre tertip edildiğini yazmaktadırlar (74). Bu tertip şöyledir :

1. el-Fâtiha	13. el-Hac	25. el-Mü'min
2. el-Bakara	14. Yûsuf	26. en-Ra'd
3. en-Nisa	15. el-Kehf	27. Tâ Sîn Mîm
4. Âlü İmrân	16. en-Nahl	28. el-Kasas
5. el-En'âm	17. el-Ahzâb	29. Tâ Sîn
6. el-A'râf	18. Benû İsrâîl	30. Süleyman
7. el-Mâide	19. ez-Zümer	31. es-Sâffât
8. el-Enfâl	20. H. M. Tenzil	32. Dâvûd
9. et-Tevbe	21. Tâ Hâ	33. Sâd
10. Hûd	22. el-Enbiyâ	34. Yâ Sîn
11. Meryem	23. er-Nûr	35. Ashâbu'l-Hicr
12. eş-Şuarâ	24. el-Mü'minûn	36. Hâ M.M. Sîn

71. A.g.e., 49, Ö.R. Doğrul, İslam Târîhi, X, 252, İstanbul, 1935.

72. Kur'an Târîhi, 55.

73. A.g.e., 49, Tefsir Usûlü, 78-79.

75. Bakz. İbn Nedim, el-Fihrist, 40-41, Tefsir Usûlü, 84. el-İtkân, I, 64.

74. İbnü'n-Nedim, el-Hihrist, 40-41, Beyrut,?, Nöldeke, Kur'an Târîhi, 42.

37. er-Rûm	61. Amme Yetesâelûn	84. el-Ğâşiye
38. ez-Zuhruf	62. el-İnsân	85. Abese
39. H.M. Secde	63. Lâ uksimu	86. es-Sâffât
40. İbrâhîm	64. Kuvvîret	87. ed-Duhe
41. el-Melâike	65. en-Nâziât	88. Elem Neşrah leke
42. el-Feth	66. Abese	89. el-Kâria
43. Muhammed	67. el-Mutarfifîn	90. et-Tekâsur
44. el-Hadîd	68. İnşikâk	91. el-Hala'
45. ez-Zihâr	69. et-Tîn	92. el-Cîd
46. Tebâreke	70. İkr'a bismi Rabbike	93. Allâhumme iyyâke na'bub
47. el-Furkân	71. el-Hucurât	94. İzâ Zülzileti'l-Ardû
48. E.M. Tenzilûn	72. el-Münâfikûn	95. el-Âdiyât
49. Nûh	73. el-Cum'a	96. Ashâbu fil
50. el-Ahkâf	74. en-Nebiyü	97. et-Tîn
51. Kâf	75. el-Fecr	98. el-Kevser
52. er-Ramân	76. el-Mülk	99. el-Kadr
53. el-Vâkıa	77. ve'l-Leyli	100. el-Kâfirûr
54. el-Cin	78. İnfitâr	101. en-Nasr
55. en-Necm	79. eş-Şemsü	102. Ebî Leheb
56. Nûn	80. el-Burûc	103. Kureyş
57. el-Hâkka	81. et-Târık	104. es-Samed
58. Haşr	82. Sebbihîsme	105. el-Felak
59. el-Mümtahine	83. el-A'lâ	106. en-Nâs (75).
60. el-Murselât		

Yukarıdaki sıralamada görüldüğü üzere,

Übey b. Ka'b'ın mushafında İmam Mushafdan ayrı olarak iki sûrenin daha mevcut olduğu söylenmektedir ki bu sûreler «Kununt Duâları»dır (74). Bu rivâyeti nakledenler İbn Nedîm ile Sü-yûtî'dir. Übey b. Ka'b'a âid mushafın diğer mushaflardan ayrı bir hususiyeti veya fazlalığı olduğuna dair hiç bir sahih rivayet mevcut değildir. Bilindiği üzere bir metnin Kur'an olabilmesi için, Râsûlullah'a indirilmiş ve ondan da şüphe olmaksızın mütevâtir olarak nakledilmiş olması gerekir (75). Halbuki Übey'in mushafında olduğu söylenen «Kunut Duâları» âhad yolla nakledildiği için yukarıdaki şart bulunmamaktadır Übey'ye âid mushafın iki kısa duâyı Kur'an sûresi olarak kabul etsek bile Peygamberin binlerce ashâbından hiç birisi, bunların Kur'andan olduğunu iddia etmemiştir (76).

Müslümanlar «Kunut Duâları»nı, Vitir namazlarında okudukları gibi bazıları - mesela Şâfililer - onun yerine «Allahum-

75. İbnu'l-Czerî, en-Neşr, I,9, Mısır, Şahin, Tarihu'l-Kur'an, 18, Kahire, 1966.

76. R. Rıza Doğru, İslam Tarihi, IX, 254, İst. 1935.

mehdinâ fimen hedeyte... kelimesi ile başlayan duâyı okumaktadırlar. Her iki duâ da sahih hadis olarak rivâyet olunmuştur. Bunların Kur'anla bir alakası yoktur. Bizzat Rasûlullah (s.a.v.), bu duâları müslümanların Vitir namazlarında okumalarını öğretmiştir (77).

Bu konuda «Kur'an Târihi» adlı eserinde Nöldeke şunları söylemektedir: «Kunut Dualarının muhteva ve şekillerine göre duâyı andırması onların vahiy olma karakterini kolaylıkla kabul etmemizi engellemektedir. Eğer onlar Kur'an'da görüldüğü gibi (113 ve 114. sûreler) «kul» (söyle, konuş) sözcüğüyle başlasa ve Peygamber tarafından Tanrı sözü olarak nitelenseydi kolaylıkla vahiy diye ele alınabilirlerdi. Bu iki sûre «kul» sözcüğünden yoksundur. Gerçi «Fâtiha» sûresinin başında da «kul» sözcüğü yoktur. Bu lafzın olmayışı başı başına bir sebep sayılmaz. «Kunut» duâlarında, Kur'an'da alışık olmadığımız tâbirler vardır. Gramer yönünden de ufak bir fark bulunur. «Senâ» etmek fiili kur'an'da hiç geçmez. Bu manada başka kelimeler kullanılır (hamide, sebbaha, kebbere gibi). «Se'â» (nes'â) fiili, Kur'anda Allah'a ulaşma yolunda çabalamak manasında kullanılmaz. «Fecera (yefcurok) Kur'an'da meful olmadığı haldе, bu duâda akûzatif şahıs zamiriyle karşımıza çıkmaktadır. «Hala'a» (nahlau) fiili ise, Kur'an'da yalnız bir defa, o da yalnız ayakkabıyı çıkarmak hakkında (Tâhâ, 12) geçer; halbuki burada çok daha başka bir manada, yani Allah yolunda olmayanları terk etmek manasında kullanılmıştır. Bu sebeplerle sözü edilen her iki sûrenin Kur'an'a âit gerçek bir parça olduğu ve Peygamber'den vahiymiş gibi aktarıldığı pek inanılır değildir. Herhalde Peygamber'in zamanında kullanılan duâlardır (78).

e) Übey b. Ka'b'ın mushafında bulunduğu halde daha sonra kaybolduğu iddia edilen âyetler şunlardır :

1. Ahmed b. Hanbel'in Müsnedinde zikredildiğine göre, Übey b. Ka'b şöyle demiştir: «Rasûlullah (s.a.v.) bana Kur'an-ı şana okumamı emretti» dedi, sonra da «dem yekünillezîne keferû min ehli'l-Kitâbi» sûresini okudu.» Übey, bu sûrede Rasûlullah'ın kendisine: «velev enne ibni ademe seela vâdiyen min mâlin, fe u'tiyehû leseela sâlisen, velâ yemleu cevfe ibne Âdeme ille't-

77. A.g.e., 255.

78. A.g.e., 46 - 48.

Türâbü... (insan oğlu bir vâdî dolusu malı istese ve bu mal da kendisine verilse, o yine ikincisini ister, ikincisi verilse üçüncüsünü ister. Âdem oğlunun karnını ancak toprak doldurur) (79). Übey'ye isnad edilen bu haberin doğruluğuna inanmak mümkün değildir. Çünkü, yukarıda zikredilen metin âyet değil hadistir. O'nun hadis olduğu üzerinde sahih hadis kitapları ittifak etmişlerdir. Buhârî, Tirmizî, Müslim, Dârimî, hatta Ahmed b. Hanbel (başka bir rivâyet ile) mezkur metnin hadis olduğunda ittifak etmişlerdir. (80).

Prof. Nöldeke ve Prof. Schwally ise; Übey'ye isnad edilen bu metnin Kur'an olması kâfiye değişikliği dolayısıyla mümkün değildir. Âyetin bize aktarılan Arapçasında insan oğlu için İbnü Adem denmiştir. Bu ifâde Kur'anca değildir» demektedirler (81).

2. Übey'ye isnad edilen ikinci âyet ise şuymuş: «İnne'd-Dîne indallahi el-Hanefiyyetü ğâyral müşriketi vele'l-Yahûdiyyeti vele'n-Nasrâniyyeti, vemen yef'al hayran felen yükferhu» (Gerçekte Allah katında din, hanifliktir. Yahûdilik ve Hıristiyanlık değildir. İyi iş yapan mükâfatsız kalmaz). Ahmed b. Harbel'in Müsnedinde zikredilen bu metnin de yine «Beyyine» sûresinde Übey b. Ka'b tarafından okunduğu rivâyet edilmektedir (82).

Bu metnin de Kur'an olması mümkün değildir. Çünkü hem Kur'an'ın ifâdesine uymamakta hem de «Beyyine» sûresinin muhtevası buna imkan vermemektedir. Ayrıca, üç değişik din için kullanılan ifâdeler Kur'an ifadesi değildir (83).

3. Übeyye isnad edilen üçüncü âyet ise şudur: «eş-Şeyhu ve's-Şeyhatü iz zeneyâ fercümühümâ elbette ne kâlen minallâhi vallâhu alîmun hakîm» (Yaşlı bir erkekle yaşlı bir kadın zina yaparsa, onları Allah adına taşılayın (recmedin), Allah her şeye kâdır) (84). Bu haberi Zir b. Hubeyş Übey b. Ka'b'dan nakletmektedir. Haber şudur; «Zir b. Hubeyş diyorki: «Übey b. Ka'b, bana, Ahzâb Sûresini kaç âyet olarak okuyorsun? dedi. Ben de 73

79. Müsnedü Ahmed b. Hanbel, V, 131.

80. Bakz. Müslim, Kitâbü'z-Zekât, 116, 119, Tirmizî, Menâkıb, 23, 64, Dârimî, Kitâbü'r-rikak, 63, Buhârî, Kitâbü'r-Rikâk, 10. İbn Mâce, Zühed, 27,

81. Kur'an Târihi, 57.

82. A.g.e., V, 132.

83. Kur'an, Tarihi, 57.

84. Müsnedü Ahmed b. Hanbel, V, 132.

âyet dedim. Übey, hayır dedi. Ahzâb Süresi, Bakara Süresine denk bir süredir biz bu sürede: «eş-Şeyhu ve's-Şeyhatü...» âyetini okumuştuk» dedi (85).

Bilindiği üzere, yukarıda metnini sunduğumuz recim âyeti, Kur'an'ın ilk cem'inde Hz. Ömer tarafından Kur'an'dan olduğu iddia edildiği halde, şâhidleri olmadığı için komisyon tarafından reddedilmişti (86). Prof. Muhammed Hamidullah, bu konuda uzun uzadıya bilgi verdikten sonra, sonuç olarak şunları söylemektedir: «Hz. Ömer de Recm'in Kur'an'dan bir âyet olmadığını biliyordu. Fakat bunun âyet olduğunu iddia etmekle beraber, insanların ileride recm hükmünü reddetmelerinin önüne geçmek için, bu hükmün zeyl ve not kabilinden, Kur'an'da yer almasını arzu ediyordu (86).

Görüldüğü üzere Übey'ye isnad edilen recm âyeti, Hz. Ömer'e de izâfe edilmektedir. Eğer bu metin âyet olsaydı, hem ilk komisyon üyeleri tarafından hem de Hz. Osman'ın görevlendirdiği komisyon üyeleri tarafından mutlaka Kur'an'a yazılmış olacaktı. Recm âyeti, her iki komisyonda da söz konusu olmadığı gibi, Abdullah b. Mes'ud, Ebû Mûse'l-Eş'arî ve Mikdad b. Amr gibi zevatın husûsi mushaflarında da yoktur. Zaten recm âyeti Nöldeke'nin de dediği gibi» ne Ahzâb Süresinin bir ögesi olabilir (değişik kâfiyesi dolayısıyla) ne de Kur'an'ın» (87).

B) Tefsir İlmindeki Yeri

Bilindiği üzere, Kur'an-ı Kerim'i tefsir etme hareketi Hz. Peygamber hayatta iken ortaya çıkmıştır. Çünkü, Cenâbı Hakkın rahmet ve hikmeti, ilâhî kitabı insanlara vahiy sûretiyle göndermeyi iktiza ettiği gibi, vahye mazhar olan Peygamberinden de onu bizzat açıklamasını dilemiştir. Böylece Kur'an-ı Kerimi en iyi bilen, en yetkili ve ilk müfessiri de Hz. Peygamber oluyor. İlâhî vahiy, bazı inanmayanların istediği gibi, «elleriyle tutacakları kağıtlar» (En'am, 7) halinde gökten inseydi, insanlar onun emir ve hükümlerini ne şekilde tatbik edeceklerini lâıyıkıyla bilemeyecekler di (88).

85. Müsnedü Ahmed b. Hanbel, I, 132.

86. M. Hamidullah, Kur'an-ı Kerim Tarihi ders notları, 28, Terc. Suat Yıldırım, Erzurum, 1978, Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'an, III, 264, Beyrut.?

87. Nöldeke, Kur'an Târihi, 57.

88. Doç. Dr. S. Yıldırım, Peygamberimizin K. Kerim-i tefsiri 29-30, Ertu Matbaası, 1983.

İşte Rasûlullah (s.a.v.); Allah tarafından indirilen âyetleri bu sebeble insanlara açıklıyordu. Ondan başkası Kur'an-ı tefsire cesaret edemiyordu. Nitekim, Yüce Allah âyetlerini açıklaması için bizzat Rasûlullah'a şöyle diyordu: «Biz sana Kur'an-ı indirdik, tâki insanlara kendilerine ne indirildiğini açıkça anlataşın ve tâki insanlarda iyice fikirlerini kullansınlar» (89). «Bu kitabı sana başka bir hikmetle değil ancak hakkında ihtilaf ettikleri şeyleri açıkça anlatman için gönderdik» (90). «Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan (Allah'ın) elçiliğini tebliğ etmiş olmazsın» (91).

Tebliğ iki şekilde olur. Biri Allah'ın emirlerini insanlara ulaştırmak, diğeri de manalarını açıklamak ve bildirmekle olur (92). İşte bu yüce emirler, Peygambere çok büyük görevler yüklüyor ve görevi de hakkıyla yerine getirmeyi emrediyordu. O da sağlığında bu yüce görevi yerine getiriyor, ilâhi emirleri ashâbına ve etrafındakilere açıklıyordu.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Allah'ın kitabını bilen, sırlarına vakıf olan sahabenin, bildiklerini ve öğrendiklerini açıklama hususunda üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirmek ve açıklamaktan başka alternatifleri yoktu. Nitekim sahabeden bu görevi yapan pekçok zevât vardı. Bunların en meşhurları şunlardır: 4 halife, İbn Mes'ûd, İbn Abbas, Übey b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Ebû Mûse'l-Eş'arî ve Abdullah b. ez-Zübeyr (93).

Hz. Peygamberin vefatını müteâkib, Medîne'de sahâbe içerisinde, Kur'an ilmindeki geniş bilgisi ile şöhrete erenlerden birinin de Übey b. Ka'b olduğunu daha önce zikretmiştik. Rasûlullah'ın vefatından sonra Medîne de bir mektep tesis edilmiş ve bu mektep, Kur'an'ın talim ve tedrisi ile bütün çevreyi aydınlatmıştı. Bu mektepde görev alan zevât, dîni en iyi bilen kimselerdi. Kur'an ve Fıkıh ilmi ile meşgul olanlar ve büyük mühaddislerin hemen hepsi Medîne'de ve bu mektepde yetişmişler ve yine burada ilmi te-tebbuatta bulunmuşlardı. Nitekim islam âlemi Medîne'yi ilim men-bai olarak telakkî ederlerdi (94).

89. en-Nahl, 44.

90. Mâide, 67.

92. Peygamberimizin K. Kerim-i tefsiri, 30, Şâtıbî, el-Muvâfakât, III, 26, Kâhire, 1970.

93. el-Mısbâhu'l-Mudî, I, 251-252, Kenzu'l-Ummâl, V, 163.

94. Zehebî, et-Tefsîru ve'l-Müfessirûn, I, 114, Hahire, 1976, Kaytânî, İslam Târihi, VIII-191-192.

İşte bu mektepde en büyük hizmeti ifa edenlerin başında gelenlerden biri Übey b. Ka'b'dır (95). Süyûtî: «Sahâbe içerisinde Medîne'de tefsir bilgisiyle şöhret bulmuş on kişiden biri Übey b. Ka'b'dır» demektedir (96). Ahmed b. Hanbel'in Abdurrazzak tarihiyle Ma'mer'den naklettiği bir habere göre, İbn Abbas, ilmi üç otoriteden almıştır. Bunlar: Ömer İbnü'l-Hattâb, Ali, İbn Ebî Talib ve Übey b. Ka'b'dır (97). İbn Teymiyye ise, Medîne Tefsir ekolünün başında Übey b. Ka'b'ın geldiğini ve bu ekolün ümdesi olduğunu söylemektedir (98).

a) Übey b. Ka'b'ın : Kur'an âyetlerine yaptığı tefsirde takip ettiği yol

Hız. Übey'in tefsire âit rivâyetlerinin iki kısımda olduğunu görmekteyiz. Bir kısmı, Übey'ye yöneltilen sorulara verdiği cevaplarıdır. Bir kısmı da Übey'in Rasûlullah'dan tefsirini istediği meselelere âit olan rivâyetlerdir.

Übey b. Ka'b'ın, tefsirde takib ettiği usûlün esasını «Kur'an-ı Kur'anla tefsir» teşkil etmektedir ki rivâyet tefsirinde en makbul ve en mükemmel bir usuldür. Übey'in tefsirde mümeyyiz vasıflarından bir de âyetlerin sebebi nüzûlünü belirtmesi ve bu konuda bilgi vermesidir (99). Ayrıca Übey'in, olayları, meydana geliş şekillerine göre değerlendirdiğini, ve hükme bağlanması gereken mesele ve hâdiseleri ictihada baş vurarak sonuçlandırdığını görmekteyiz. Mesela: İbn Abdî'l-Berr'in Mesruk'tan naklettiğine göre, Mesruk: Übey b. Ka'b'a bir şey sordum. Übey: «sorduğun şey olmuş mudur?» dedi. «Hayır» dedim. «Übey: «Öyleyse bizi rahat bırak, olay ne zaman meydana gelirse ictihad eder, görüşümüzü o zaman sana söyleriz» dedi (100). Bu durum, Übey'in, Kur'an-ın açıkça temas etmediği hâdiseler karşısında ictihada baş vurduğunu göstermekte ve yerine göre Kur'an-ı kendi re'yi ile tefsir edebileceğini işaret etmektedir.

b) Übey'in Kur'an âyetlerine yaptığı tefsirlerden örnekler

1. «Bakara» sûresinin 143. âyetinin tefsiri hakkında Übey,

95. Bakz. a.g.e.,

96. İtkan, II, 222.

97. İbn Kesir, el-bidâye ve'n-Nihâye, VIII, 297, Mısır,?

98. Tefsir üzerine, 69, terc.

99. Asrı Saâdet, IV, 337-338.

100. Yusuf Dehlevi, Hayâtü's-Sahâbe, III, 690-691, İst. 1980, Tabakâtu İbn Sa'd, III, 256, 500.

şunları söylemektedir. Peygamberle birlikte bir cenâzeye gitmiş-tik. Cenâzenin namazını kıldıktan sonra, orada bulunan cemâat ölü için «ne iyi adamdı» deyince, Rasûlullah «vâcib oldu» dedi. Sonra yine birlikte bir cenâzeye gittik. Namazı kıldıktan sonra cemâat «ne kötü adamdı» deyince Rasûlullah «vâcib oldu» dedi. Bu sırada Übey b. Ka'b kalkarak: «Ya Rasûlallah, «vâcib oldu» sözünüzün manası nedir?» dedi. Rasûlullah (s.a.v.) buyurdular ki : «Allah Teâlâ'nın «lîtekûnû şühedâe ale'n-nâs» sözüdür,» di-yerek âyetten kasdolunan mananın müslümanların dünyadaki şahâdetlerinin mütebek olduğunu bildirmektedir (101).

2. Ali b. Zeyd'in rivâyetine göre, Hz. Ömer, «İmanlarını zulm ile bulaştırmayanlar, işte onlar emniyet ve hidâyete ermişlerdir» (En'am, 82) ayetini okuduğunda Übey b. Ka'b geldi. Hz. Ömer ; Yâ Ebe'l-Münzir, Allah'ın kitabından bir âyet okudum, ondan, onun hükmünden kim kurtulabilir» dedi. Übey; «Hangi âyettir» dedi. Ömer : «İmanlarını zulm ile karıştırmayanlar emniyet ve hidâyete ermişlerdir» âyetini okudu ve : Hangimiz nefsimize zulmetmeyiz» dedi. Übey b. Ka'b: «Ey Ömer, Allah seni affetsin, Allah'ın «şüphesiz Allah'a şirk koşmak büyük bir zulümdür» dediğini duymadın mı? Bunun manası «İmanlarını şirk ile bulaştırmayanlar demektir» dedi (102).

3. Hac Süresinin 55. âyetinde: «O saat ansızın gelinceye ve ya gecesi olmayan günün azabı gelip çatıncaya kadar...» buyurılmaktadır. Übey b. Ka'b âyette geçen «gecesi olmayan günün azabı»'ndan maksadın Bedir günü olduğunu söylemektedir (103).

4. Sahur vaktinin zamanını tayin eden âyeti kerîmede: «Beyaz ve siyah iplikler ifadesi ile anlatılan sabahın vaktinin belirlenmesi meselesinde, Übey b. Ka'b'dan nakledilen bir haberde buna açıklık getirilmektedir. Bu haberde Übey, «neredeyse sabah oluyordu, dilersem gündüz diyebilirim, yalnız güneş doğmamıştı» demektedir (104).

5. «Sen bağışlama yolunu tut, iyiliği emret ve câhillerden yüz çevir» (Araf, 199), âyetinin manası hakkında Übey b. Ka'b

101. Buhârî, Kitâbü't-Tefsîr, V, 151.

102. Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân, VII, 169, Bulak, 1326.

103. A.g.e., X, VII, 135.

104. Hemedanî, el-l'tibâr, 146, Humus, 1966.

(r.a.) şu haberi rivâyet etmiştir: «Hz. Peygamber, bu âyet inin-
ce manasının ne demek olduğunu Cebrâil'den sormuştu. Cebrâil de:
«Allah Teâlâ sana zulmedeni, seni terk edeni ziyaret etmeni isti-
yor» demiştir (105).

6. «Onun nûrunun misâli, içinde lamba bulunan bir fener
gibidir, lamba cam içerisinde» (Nur, 35) âyetini Übey b. Ka'b:
«Mü'minin nûrunun misâli» şeklinde tefsir etmiş ve şöyle demiş-
tir: «Mü'minin kalbi, içinde lamba olan bir fenerdir. Sözü nur,
ameli nur, nur içinde hareket eder veya engin denizin karanlık-
larına benzer, onu üst üste dalgalar ve dalgaların üstünde de bu-
lutlar örter; karanlıklar insan elini uzatsa neredeyse onu da göre-
mez» (Nur, 40) âyetini de: «Münâfıkın kalbidir. Onun sözü karan-
lık, ameli karanlıktır, karanlık içinde hareket eder» demiştir
(106).

7. Nisâ Sûresinin 24. âyetinde: «Ellerinize geçen câriyeler
müsterna, evli kadınlarla evlenmeniz de haram kılındı. Bunlar,
Allah'ın size farz kıldığı hükümlerdir...» Bu âyette zikredilen câ-
riyelerin evli olması halinde bir başkası ile evlenip evlenemeyece-
ğine dair vârid olan haberler yanında, kocası mevcut olup da sa-
tılan câriyenin durumunun ne olacağı hakkında çeşitli rivayetler
vardır. Bu âyeti Übey'nin tefsiri ise: Câriye'nin satılmasının koca-
sından boşanma sayılacağı şeklindedir. Nitekim İkrime'den rivâ-
yet edildiğine göre, câriyenin talâkı altıdır: Satılması boşanması-
dır, âzad edilmesi boşanmasıdır, hibe edilmesi boşanmasıdır, borç-
tan kurtulması, berâeti, boşanmasıdır, kocasının boşaması boşan-
masıdır (107).

8. Bilindiği üzere, bir grup sahâbî mut'a nikâhını zarûret
halinde mübah görmüşlerdir. İbn Abbas, Übey b. Ka'b ve Saîd b.
Cübeyr gibi sahâbe bu görüşe kâil olanlardandır. Nitekim mezkur
sahâbe, konuyla ilgili âyeti kerîmeyi: «Femestemta'tüm bihi min-
hunne ilâ ecelin müsemmen fe'tûhunne üçûrahunne feridah»
şeklinde okumuşlardır. Buna göre mana: «Zinadan kaçınıp iffetli
yaşamamız şartı ile kadınlardan belli bir zamana kadar nikâh ile
faydalanıyorsanız mehirlerini kendilerine veriniz ki, bu farzdır»
(108). İbn Mücâhid de bu âyetin mut'a nihâkı hakkında nâzil ol-

106. Ebû Tâlib el-Mekkî, Kâtu'l-Kulûb, I, 118, Mısır, 1961, Gâzâlî, İhya, III,
Mısır, 1967, Süleyman Ateş, İşârî Tefsir Okulu, 37-38, Ank. 1974.

107. İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, I, 224. 1974.

108. A.e., 226.

duğunu söylemişse de Cumhûrun görüşü yukarıdaki rivâyetin hilâfıdır. Delilleri ise, Hz. Ali'nin bu konuda Rasûlullah'dan naklettiği haberdır. Bu haberde Hz. Ali, Rasûlullah'ın Hayber'in fethi günü mut'a nikahını ve ehlî eşek etini yasakladığını söylemektedir. Ayrıca İslâm bilginleri bu meseleyi yukarıda isimlerini zikrettiğimiz ashâbın rivâyetleri istikametinde değil de mut'a nikahının kesinlikle yasak ve haram olduğu hakkında görüş birliğine varmışlardır. Bu hükümlerini de Hz. Peygamberin Mekke'nin fethi günü ashâbına vermiş olduğu kesin emrine dayandırmaktadırlar. Rasûlullah burada şöyle söylemiştir «Ey insanlar, ben size kadınlardan mut'a yoluyla faydalanmanız için izin vermiştim. Muhakkak ki bunu Allah Teâlâ kıyamet gününe kadar haram kılmıştır. Kimin yanında onlardan biri varsa serbest bırakın. Onlara verdiklerinizden hiç bir şeyi geri almayınız» (109).

9. Bakara Sûresinin 213. âyetinde Allah Teâla, başlangıçta bütün insanların tek bir ümmet olduğunu, hepsinin de bir asıldan türediğini beyan etmektedir. Ancak daha sonra insanların ihtilâfa düşmeleri neticesinde aralarında doğru olarak hüküm vermek, ayrılığa düşenleri azab ile korkutmak, birlik ve beraberce hakka itaat edenleri Cennetle müjdelemek için peygamberler gönderdiğini açıklamaktadır. Übey b. Ka'b bu ihtilafın Hz. Âdem'den sonra ortaya çıktığını, bunun için de Allah Teâla insanların ihtilaf ettikleri hususlarda peygamber ve kitaplar gönderdiğini ifade etmektedir (109). Übey'ye göre insanlar temiz bir

fitrat üzere yaratılmışlardır. İnsanlar ihtilaf için değil ittifak için yaratılmışlardır. Ancak, insanlar, peygamberlerden ve onların getirdiği kitaplardan uzaklaşınca ihtilafa düşmektedir. Nitekim O: «Rasûlullah hayatta iken hepimizin yüzü ve yönü birdi. Peygamber (s.a.v.) vefat eder etmez herbirimiz bir tarafağ kimimiz sağa, kimimiz sola yüz tuttuk» demektedir (110).

10. Bakara Sûresinin 119. âyetinde Yüce Allah: «Şüphesiz ki biz seni müjdeleyici ve korkutucu olarak hak ile gönderdik. Cehennem ashâbından sen sorumlu değilsin». Âyette zikredilen «sorumlu olacak değilsin anlamına gelen «velâ tûs'elü» kelimesini sahabe değişik şekilde okumuştur. İbn Mes'ud bu kelimeyi «velen

109. Câmiu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'an, II, 195, Mısır, 1323.

110. Yusuf Kandehevî, Hayâtu's-Sahâbe, III, 30, terceme, Ahmed Meylânî, İstanbul, 1990.

tüs'ele» okurken, Übey b. Ka'b «vemâ tüs'elü» şeklinde okumuştur. İbn Cerir et-Taberî (310/ bu okuyuşa göre mananın şöyle olacağını söylemiştir: «Küfr edenlerin küfüründen dolayı seni sorumlu tutmayacağız, şana düşen sadece tebliğdir, hesap bize âittir, sen hatırlat, çünkü sen hatırlatıcısın, onların üzerinde bir zorba değilsin» (Gâşiye, 21) (111).

11. Nisâ Süresinin 43. âyetinde Yüce Allah: «Ey iman edenler, sarhoşken ne söylediğinizi bilinceye ve cünüp iken de gusûl edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta veya yolculukta iseniz, yahut herhangi biriniz helâdan gelirse veya kadınlara dokunupda su bulamazsanız o vakit temiz bir toprağa teyemmüm edin, yüzlerinize ve ellerinize sürün, şüphesiz Allah çok affedici ve çok yarlıgayıdır.»

Bu âyette zikredilen «kadınlara dokunduğunuz da» lafzında mezhep imamları ve müfessirler ihtilaf etmişlerdir. Böylece iki görüş meydana çıkmıştır. Ashabdan bir kısmı âyette geçen dokunmayı el ile ya da insandaki diğer herhangi bir organ ile dokunmayı kastedmişlerdir. İbn Mes'ud, İbn Ömer, Ebû Übeyde, İbrâhim en-Nehâî ve Zeyd b. Eslem bunlardandır. Bunlara göre vücudun herhangi bir yeri ile kadının vücudunun her hangi bir yerine dokunan herkes üzerine abdest almak vâcibdir. Übey b. Ka'b ise, âyette zikredilen dokunma lafzının cinsî münasebette bulunmak demek olduğunu, elle veya vücudun herhangi bir yeriyle kadına dokunmanın abdesti bozmayacağını, kadına dokunmanın Arap dilinde cima anlamına geldiğini ve bu manada kullanıldığını, böyle anlamının daha doğru, gerçeğe daha uygun olacağını ifade eder. Übey'ın bu görüşüne katılanlar ise şunlardır: İbn Abbas, Hz. Ali, Mücâhid, Tâvus, Saîd b. Cübeyr ve Katâde.

Übey b. Ka'b'ın Kur'an âyetlerine yaptığı izahları ve açıklamaları sadece bunlar değildir. O, pekçok âyeti kerîme üzerinde yorumlar yapmış ve Hz. Peygamber'den işittiği açıklamaları nakletmiştir.

111. Câmiu'l-Beyân, I, 410. İbn Kesîr, I, 275-276.

SONUÇ :

Übey b. Ka'b, büyük bir Kur'an âlimi ve herşeyden önce Allah'ın kelâmını en iyi bilen büyük bir sahabedir. O, Kur'an-ı baştan sona kadar ezberlemiş ve bizzat Rasûlullah'a da dinletmiştir. Bu özelliği sebebiyle dirki, Rasûlullah (s.a.v.), Kur'an-ı Übey'den almalarını müslümanlardan istemiştir.

Medîne'de Kur'an mektebinin ilk muallimlerinden ve ilk müfessirlerinden biri olarak sahâbe dâhil pekçok ilim adamı yetiştirmiştir. Bununlada kalmıyarak çalışmalarına Medîne'nin dışında Şam'da devam etmiş, burada Kur'an medreselerinin kurulmasını sağlamış, Kur'an-ı okutmuş ve manasını herkese açıklamıştır. Böylece Şamlıların Kur'an ilminde imam-ı olmuştur.

Hız. Peygamberin vefatını müteâkip Kur'an âyetlerini bir araya getirmede görev almış ve bizzat âyetleri dikte ettirmiştir. Ümmetin Kur'an ilminde itimat ve takdîrini kazanmış bir sahabenin cem-i Kur'an'da bulunmadığını veya alınmadığını söylemek büyük haksızlık olacağı gibi, Übeysiz bir komisyonun mevcûdiyeti ni düşünmek de mümkün değildir. Binaenaleyh, Bu sahada araştırma yapmak isteyenler bu hususa dikkat etmek zorundadırlar.

Übey b. Ka'b'a âit olduğu söylenen ayrı bir mushafın İmam Mushaf'tan farklı ve hatta ayrı olduğunu söyleyenler olmuştur. Ayrıca Übey'in mushafında olduğu söylenen «Kunut Duâları» ile bazı hadisleri âyet olarak gösterdiğine dair rivâyetlerin de gerçeğe hiçbir ilgisi yoktur. Bu konuda hiçbir sahih rivâyete rastlanmamıştır. Bu durum, Kur'an târihi üzerinde araştırma yapan Müsteşriklerce de kabul edilmiştir.

Übey b. Ka'b, sadece Kur'an'ın lafızları üzerinde duran biri değildir. O, âyetlerin manalarını, sebebi nüzûllerini ve nâsih mensuhlarını da Rasûlullah'dan işittiği şekilde herkese anlatmıştır. Bununlada kalmıyarak, zaman zaman Kur'an âyetlerinin delâlet ettikleri manaları, arap şiiirinden de örnekler vermek sûretiyle açıkladığını ve bazan da âyetler üzerinde ictihâdî manalar verdiğini görmekteyiz.